

Iets over preken...

Yko van der Goot

Iets over preken...

Liturgie is een heilig spel. Een spel om met ernst, maar liefst ook met enige lichtheid te spelen. Want we spelen in het licht van God. Binnen de regels van het spel is plaats voor bidden, zingen, spreken, stil zijn en luisteren.

Liturgie als *heilig* spel. Daarmee onderstreep ik dat liturgie geen 'gewoon' spel is, maar een bijzonder spel. En met *spel* bedoel ik dat liturgie ons in beweging brengt en dat wij met de liturgie meebewegen, van zondag naar zondag, gekleurd door de feesten en hoogtijdagen van het jaar, ook door de seizoenen, de jaargetijden, lente, zomer etc..

Het lijkt me belangrijk om dat 'bewegen' vast te houden. We bewegen ons door het jaar. Dat is één ding, maar de liturgie van elke zondag is ook 'beweeglijk' als het goed is. Natuurlijk hebben we ordening en vormgeving nodig, maar daarbinnen hebben we ons soms wat te veel 'vastgelegd', is mijn idee. Want als je op verschillend plaatsen voorgaat dan merk je dat er bijna overal een soort vaste orde is ontstaan.

De meeste mensen, ook doopsgezinden, zijn gewoontedieren, ook als het om de zondagse liturgie gaat. Ik heb vaak gehoord: 'Zo doen wij dat hier altijd' of 'dat doen wij hier niet.' Afgezien de vraag wie de 'we' is in dit geval, zegt het wel iets over de manier waarop wij vaak met de liturgie omgaan. Laten we het *speelse* vooral niet vergeten....

1. Wat is een preek?

De preek heeft dus plaats in het verband van de liturgie. De preek is in wezen niet los verkrijgbaar. Maar wat is het?

'De preek is dat element van de eredienst, waarin de predikant als hoorder onder de hoorders – door middel van een uitleg, dramatisering en toepassing van de Schrift in haar velerlei gestalten en bewegingen – aan de kerkgangers hulp tracht te bieden bij hun eigen communicatie met de bijbel en het evangelie en daarachter aan hun communicatie met God zelf.' Deze definitie is van Gijs Dingemans (hij was tot 1994 hoogleraar praktische theologie in Groningen, zie Dingemans, *Als hoorder onder de hoorders...*, p. 50).

Een tweede definitie is van Ciska Stark, praktisch theoloog en directeur onderwijs aan de Protestantse Theologische Universiteit Amsterdam/ Groningen. Ook was ze verbonden aan het Doopsgezind Seminarium. Een preek is: *'het spreken en horen van woorden van Godswege, binnen de context van een viering.'* (Stark, *Proeven van de preek*, p. 29v.).

De derde definitie is van Jaap Firet, hoogleraar praktische theologie aan de VU van 1968 tot 1987. De preek is *'de toespraak over een bijbelgedeelte door een theologisch geschoold voorganger in een kerkdienst*. (Firet, *Het homiletisch proces*, in: *Spreken als een leerling*, p.94).

Ik houd het nu op: *de toespraak over een bijbelgedeelte door een voorganger in een kerkdienst*. Zo simpel houden we het. Want meestal is de voorganger theologisch geschoold, maar het kan ook een 'leek' zijn, in dit geval iemand die geen theologische studie heeft voltooid. In het kader van het priesterschap van alle gelovigen is dat een serieuze mogelijkheid, zeker voor doopsgezinden!

Maar in die korte definitie worden al heel wat dingen gezegd:

- we hebben het over *een toespraak*;
- het gaat over *een bijbelgedeelte*;
- er is sprake van *een voorganger*;
- en het gebeurt in een *kerkdienst* (Firet), een *eredienst* (Dingemans), een *viering* (Stark).

Het is dus niet zomaar een toespraak, maar een toespraak binnen het geheel van een liturgie, een dienst of hoe je het maar wilt noemen. De toespraak, de preek of de overdenking krijgt altijd veel aandacht (ook achteraf in de opmerkingen van hoorders), maar is dus een onderdeel van een geheel. De aanvangspsalmen, het lezen uit de bijbel, de liederen en gebeden, de muziek, de stilte en de zegen aan het eind – dat alles bij elkaar maakt een dienst, bepaalt de sfeer van een dienst.

Het boeiende in de eerste definitie, die van Dingemans, is dat daarin ook over *de hoorders* gesproken wordt en dat jij als voorganger dus 'een hoorder onder de hoorders' bent. Wie preekt gaat als het ware in gesprek met de bijbel, met zichzelf, met de hoorders en met de tijd waarin wij leven. Zo kun je de preek dus ook zien als een *ontmoeting*. Een heel veelzijdige ontmoeting!

Vanouds noemt men de preek ook wel *homilie* (van Grieks *homilia*: samenzijn, omgaan met elkaar, gesprek, conversatie, Dingemans, a.w., p. 41 v). Vandaar het woord homiletiek. Het vakgebied dat zich binnen de theologische vakken bezig houdt met de preek heet *homiletiek*. En zo kun je de preek ook zien als communicatieproces, in dit geval *een homiletisch proces* (Firet, a.w., p.94 v.).

2. Wie zijn de hoorders?

De preek is dus een proces van uitwisseling tussen voorganger en hoorders.

De hoorders naar een preek in de kerk zijn niet zomaar een 'publiek', een min of meer toevallige verzameling passieve toehoorders of toeschouwers. Van de hoorders wordt bij het luisteren actieve betrokkenheid verwacht, en ze zijn in de regel lid van een gemeenschap. Maar als het om de preek gaat zijn ze ook net weer geen 'deelnemer', want dan lijkt het er te veel op dat mensen actief meepraten. Bij 'luisteraar' moet je teveel aan de radio denken. Daarom houden we het op *hoorders in de kerk*.

Wie zijn de hoorders? Dat is niet zo simpel, want zoals 'de Nederlander' niet bestaat, zo bestaat ook 'de hoorder' niet. Ieder heeft een eigen achtergrond en een eigen verbeelding...

Voorbeeld. Als ik zeg: we gaan het over *honden* hebben. Dan weten we allemaal wat een hond is, we hebben er allemaal een voorstelling van, maar het zijn allemaal verschillende voorstellingen waarschijnlijk: van herdershond tot pekinees. Misschien kunnen we het erover eens worden: 'De hond is een vierpotig dier, vaak gehouden door mensen als huisdier, als gezelschap, voor de jacht of om dingen te bewaken.' (bijeengeraapte definitie).

Maar zo kun je natuurlijk niet elk woord gaan definiëren, zeker niet in een preek. Ik durf het woord *God* hier nauwelijks te noemen, want dan komen we niet ver. En toch zul je dat woord waarschijnlijk vaak gebruiken in een dienst en in een preek....

Wat kunnen we wel over 'de hoorder' zeggen? (Ik volg hier in grote lijnen de typologie van Dingemans, a.w., p. 52-65).

- Allereerst is er een grote *diversiteit*.

Je hebt mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, armen en rijken, hoogopgeleiden en laagopgeleiden, politiek geïnteresseerden en politiek onverschilligen, leidinggevenden en ondergeschikten, sportliefhebbers en sporthaters, optimisten en pessimisten, mensen die veel meegemaakt hebben en mensen die het altijd voor de wind lijkt te gaan, gezonden en zieken. En zo kun je nog even doorgaan.

Er zit zo op het eerste oog weinig lijn in, behalve dat ze voor jou allemaal *kerkganger* en *hoorder* zijn, d.w.z. dat ze op een zondag een kerkdienst bezoeken en onder je gehoor zitten. Leeftijd lijkt misschien het meest kenmerkend: 55 plus, maar ook daarin zit enorm veel diversiteit! Het is en blijft een grote uitdaging om op één zondag in één preek iedereen te kunnen aanspreken, iedereen in het hart te raken.

3. Wat kun je concreet doen als voorganger?

Ik noem een paar dingen die nuttig kunnen zijn met het oog op de diversiteit van de hoorders:

- Realiseer je in *welke tijd we leven, in welke sociale, politieke en economische situatie van de wereld*. Je moet enig idee hebben van de manier waarop jij en je hoorders in de wereld staan, hoe we onze tijd ervaren en interpreteren, of we ons aanpassen of juist verzetten tegen het algemene tijdsbeeld. Dus probeer zelf als 'hoorder onder de hoorders' op de hoogte te blijven van je tijd, via media, kunst etc. en heb er oog voor waar je hoorders vooral mee bezig zijn.

- Probeer op de hoogte te zijn van *vreugde en verdriet in het leven van je hoorders*, hun feestdagen, hun tegenslagen en problemen. Dat is makkelijker als je voorgaat in je eigen gemeente dan wanneer je ergens anders voorgaat. Maar je kunt ook even vooraf informeren.

- Het is goed een idee te hebben van *de religieuze traditie waarin je hoorders zijn opgegroeid*. Vroeger kon je een dorp vaak indelen in doopsgezind, gereformeerd, hervormd, rooms-katholiek, zwaar en licht, orthodox of vrijzinnig. Nu verhuizen we vaker waardoor mensen met verschillende religieuze achtergrond naar je luisteren. De verscheidenheid is groter, al is er plaatselijk soms nog een gemeenschappelijke 'kleur'.

- Het is een prima idee om *samen met je hoorders in een groepje een preek voor te bereiden* (maar het gebeurt minder vaak dan je zou denken, is mijn indruk). Een *nabespreking* waarin hoorders commentaar kunnen geven kan ook leerzaam zijn. Eigenlijk biedt de *Open Ruimte*, bekend in veel Doopsgezinde Gemeenten, ook een goed moment om samen in gesprek te gaan over de preek, maar in de praktijk werkt dat niet overal.

- En dan moet je bedenken dat je moet spreken in een *taal die iedereen verstaat* (ja, ook duidelijk spreken, goed articuleren), maar vooral geen betoog vol wetenschappelijke termen afsteken, maar mensen toespreken, aanspreken. De vorm van je preek is daarbij ook belangrijk (Nico ter Linden, *Alleen maar vrije tijd. Een dominee over zijn vak*, p. 81. Hij geeft mooie tips!)

- Bedenk dat wat je zegt *niet per se direct geaccepteerd* wordt. Soms roepen je woorden (maar ook: je accent, je gebaren, je lichaamstaal!) weerstand of misverstand op bij hoorders. En de hoorder hoeft natuurlijk niet alles zomaar te slikken wat jij zegt, ook al ben je samen in de kerk. Een beetje kritiekbestendig moet je ook zijn!

Uiteindelijk kun je hooguit streven naar een soort *pluriformiteit, veelvormigheid* in je preken: de ene keer richt je je wat meer op de ene groep en de andere keer op een andere. Je kunt wisselen in het onderwerp dat je aan de orde stelt, je kunt je best doen binnen één preek meer dan één groep te bereiken. Preken is en blijft inderdaad een waagstuk.

4. Er zijn verschillende verwachtingen bij de hoorders.

Wat verwachten mensen als ze naar de kerk gaan? Waarom gaan mensen naar de kerk? (zie Dingemans, a.w., p. 52)

Je kunt hieraan denken: om het goede nieuws van de bijbel te horen; om verrast te worden door woorden en gebeden; om lekker mee te zingen; om zingeving te zoeken; om inspiratie op te doen voor de week; om moed uit te putten; om God te ontmoeten. Iedereen pikt op wat hem of haar raakt in zijn of haar eigen specifieke situatie. Ook daarom moet een predikant pluriform proberen te preken: verschillende accenten leggen, soms meer nadruk op vernieuwing en verandering, soms meer op de plaats in de traditie.

Toch is er ook *een soort gemeenschappelijke verwachting*: mensen zoeken woorden, beelden, gedachten, voorbeelden en verhalen, die ze kunnen gebruiken om hun eigen levensverhaal te scheppen en ook voor het verhaal dat ze als het ware *samen met God* schrijven. Daarvoor zoeken mensen elementen uit de preek en interpreteren die voor zichzelf.

5. Theologisch kun je verschillend denken over de mens.

Ieder mens heeft een eigen geschiedenis met God. Daarom nog iets vanuit 'theologisch oogpunt' over de hoorder. Hoe zien we hoorders in dit opzicht? Om twee voorbeelden te noemen: 'alle mensen zijn zondaars' of 'wij mensen zijn Gods bondgenoten'. Een wereld van verschil, denk ik...

Hoe kun je mensen vanuit theologisch oogpunt verder zien? Ik noem nog: verlore zondaars; mensen die Gods licht ontvangen; Gods volk onderweg; mensen die de weg kwijt zijn in deze warrige wereld; mensen op zoek naar inzicht en bevrijding; mensen vol vragen, twijfels en angst; mensen die hun leven in dankbaarheid aanvaarden; mensen die in Gods naam opstandig zijn over onrecht en geweld.

Al naar gelang jouw 'theologische' visie op de mens (inclusief jezelf!) zal je preek variëren. Want wat doe je met zondaars? Dan roep je wellicht op tot bekering of je wijst op Gods goedheid en genade. Bij de mens als Gods bondgenoot roep je mensen op om mee te werken aan de voltooiing van Gods schepping.

Andere mogelijkheden: je bemoedigt mensen om samen een weg te vinden, ook in de chaos; je biedt hoop; je helpt mensen om te gaan met vragen en twijfels; je helpt ze hun bestaan te verdiepen en te verrijken. En je helpt mensen ruimte te geven aan hun vreugde en dankbaarheid.

6. Wat voor soorten preken zijn er?

Samenhangend met het voorgaande kun je ook nog verschillende *soorten* preken onderscheiden (Stark, a.w., p. 236 - 243).

Je kunt denken aan:

- De preek als *verkondiging* (kerygmatisch): aanzegging van heil. Gericht op bekendmaking, bevestiging en verwerkelijking van de actuele betekenis van Gods heilshandelen voor de hoorder.

Taalvorm: betogend, gericht op overtuigen.

- De preek als *onderwijzing* (didactisch): inwijding, inoefening van het heil.

Gericht op verstaan, overwegen, inoefenen en navolgen van Gods richtinggevendende bedoelingen en aanwijzingen voor het heil.

Taalvorm: informerend, argumenterend, vertellend, gericht op leren.

- De preek als *oproep en appèl* (paraclitisch). Komt dicht bij 'vermaning'. Gericht op het gestalte geven aan het heil in relatie tot de mens in een specifieke situatie.

Taalvorm: aanvoegende wijs en imperatief. 'Moge het zo zijn dat...', en 'gij zult...'. Gericht op ethiek, het goede handelen van de hoorder.

Je kunt deze drie vormen zien als *min of meer eenzijdig*. Het initiatief ligt immers allereerst bij de voorganger die verkondigt, onderwijst of een appèl doet. In zeker zin is het *eenrichtingsverkeer*. Er wordt een 'boodschap' *meegedeeld*. Maar juist in dat *mee-delen* zit het omslagpunt. En zo kom je m.i. weer bij de preek als *ontmoeting*. Een ontmoeting met je hoorders met veel aspecten.

Hoe dan ook: preken is een waagstuk. Een sprong in het diepe, in het besef dat God een mysterie is. Preken is steeds weer ontdekkingen doen. Preken is een avontuur!

Literatuur:

G. D.J. Dingemans, *Als hoorder onder de hoorders... Een hermeneutische homiletiek*, Kampen 1991

J. Firet, Het homiletisch proces, in: *Spreken als een leerling. Praktisch-theologische opstellen*, Kampen 1987, p. 94 vv

Nico ter Linden, *Alleen maar vrije tijd. Een dominee over zijn vak*, Amsterdam 2010

Ciska Stark, *Proeven van de preek. Een praktisch-theologisch onderzoek naar de preek als Woord van God*, Zoetermeer 2005

Yko van der Goot, september 2017